

בס"ד. הדרך על הרמב"ם משיחות ש"פ לך לך, ח' מרחשון ה'תנשא

— יום סיום מחזור שביעי והתחלת מחזור שמיני דלימוד הרמב"ם** —

המצב דימות המשיח בהלכות שלפנ"ז, ולמה מפסיק ביניהם (בהלכה ד') בביאור הטעם ש"נתאו . . ימות המשיח", ששייך לזמן שלפני ימות המשיח, ובמילא מתאים יותר לכתוב זה לפני (הקדמה) או אחרי (סיכום) תיאור המצב דימות המשיח, ולא להפסיק באמצע תיאור המצב דימות המשיח?
ב. ובפרטיות יותר:

בהשקפה ראשונה, ההלכה האחרונה (הלכה ה') היא המשך וביאור ההלכה שלפני (הלכה ד') – שבהלכה ד' כתב שהמעלה דימות המשיח (שלכן "נתאו החכמים והנביאים ימות המשיח") היא שאז "יהיו (ישראל) פנויים בתורה וחכמתה ולא יהי להם נוגש ומבטל", ובהלכה ה' ממשיך ומבאר פרטי הדברים, (שכיון ש) "באותו הזמן לא יהי שם לא רעב ולא מלחמה . . שהטובה תהי מושפעת הרבה . . (התוכן ד"לא יהי להם נוגש ומבטל" בתכלית השלימות) ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים וכו'" (התוכן ד"פנויים בתורה וחכמתה" בתכלית השלימות).

אבל, עפ"ז הי' הרמב"ם צריך לכתוב כל זה בהלכה אחת, ובסגנון של המשך: "לא נתאו . . ימות המשיח . . אלא כדי שיהיו פנויים בתורה וחכמתה ולא יהי להם נוגש ומבטל . . לפי שבאותו הזמן לא יהי שם לא רעב ולא מלחמה . . לפיכך⁶ יהיו ישראל חכמים גדולים . . שנאמר כי מלאה הארץ דעה את ה' גו'" – כסגנונו בהלכות תשובה (שמזכיר

א. בסיום וחזרתם ספרו (בשני פרקים האחרונים ד"הלכות מלכים ומלחמות ומלך המשיח")¹ מבאר הרמב"ם כו"כ פרטים בנוגע לימות המשיח², ומסיים³: "לא נתאו החכמים והנביאים ימות המשיח . . אלא כדי שיהיו פנויים בתורה וחכמתה, ולא יהי להם נוגש ומבטל, כדי שיוכו לחיי העולם הבא, כמו שביארנו בהלכות תשובה".

ולאח"ז מוסיף בהלכה האחרונה⁴: "ובאותו הזמן לא יהי שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות, שהטובה תהי מושפעת הרבה, וכל המעדנים מצויין כעפר, ולא יהי עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד, ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו דעת בוראם כפי כח האדם, שנאמר⁵ כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים".

וצריך להבין: כיון שבהלכה האחרונה מוסיף הרמב"ם עוד פרטים בתיאור המצב דימות המשיח, הי' צריך לכתוב זה בהמשך ובסמיכות לתיאור

* הקשר והשייכות דסיום מחזור שביעי והתחלת מחזור שמיני לתוכן היום (יום השבת, ח' מרחשון תנשא, ופרשת לך לך) – נתבאר בארוכה בהתוועדות (וי"ל בקונטרס בפ"ט). וראה לקמן סי"ד. (** כהמנהג הפשוט שנתפשו בתפוצות ישראל ללמוד ג' פרקים בכל יום.

1) כ"ה לשון הכותרת לפרקים יא ויב דהל' מלכים בדפוס ויניציאה רפד. שי.
2) בפרק הראשון (פ"א) – בנוגע לביאת המלך המשיח, ובפרק השני (פ"ב) – בנוגע למצב העולם בימות המשיח.

3) פ"ב ה"ד.

4) הלכה ה'.

5) ישעי' יא, ט.

6) בלא וא"ו ("ולפיכך"), שמדגיש ההמשך והסיום למ"ש לפני: "לפי שבאותו הזמן כו' לפיכך כו'".

ועפ"ז מתחזקת יותר השאלה האמורה: כיון שגם בג' ההלכות שבהתחלת הפרק (נוסף על הפרק שלפניו) כותב הרמב"ם כו"כ פרטים אודות ימות המשיח עצמם – למה מפסיק הרמב"ם בתיאור המצב דימות המשיח עצמם (בג' ההלכות הראשונות ובהלכה האחרונה) בתיאור הטעם ש"נתאוו .. ימות המשיח" בזמן הזה?!

ג. ויש לומר בתיאור בזה:

כיון שהרמב"ם מחלק תיאור המצב דימות המשיח, שכמה פרטים כותב בג' הלכות ראשונות, ולא עוד אלא שבהלכה ד' מסיים הענין בתיאור התכלית דימות המשיח (שלכן "נתאוו .. ימות המשיח") כד"י שיזכו לחיי העולם הבא, כמו שביארנו בהלכות תשובה", ובהלכה האחרונה חוזר ומוסיף עוד ענינים בתיאור המצב דימות המשיח, "ובאותו הזמן כו" – מסתבר לומר, שבהלכה האחרונה כותב ענין חדש (לא רק פרטים נוספים בהענין הקודם) בהמצב דימות המשיח בהוספה על מ"ש בהלכות שלפניו (ובהלכות תשובה).

ונקודת הענין – שבהלכות שלפניו (ובהלכות תשובה) מדובר אודות השלימות דימות המשיח (בעיקר) ביחס לישראל, ואילו בהלכה האחרונה מוסיף ענין חדש בהשלימות דימות המשיח (גם) ביחס לכל העולם, כדלקמן.

ד. בתיאור הדברים:

בהלכות תשובה מבאר הרמב"ם "זה שכתוב בכל התורה כולה .. כל אותן הדברים בעולם הזה, כגון שובע ורעב ומלחמה ושלוה וכו'" (יעודים גשמיים), ש"הבטיחנו בתורה .. שיסיר ממנו כל הדברים המונעים אותנו מלעשותה כגון חולי ומלחמה ורעב .. וישפיע לנו כל הטובות המחזיקות את ידינו לעשות התורה, כגון שובע ושלוה .. כדי .. (ש)נשב פנויים ללמוד בחכמה ולעשות

כאן): "ומפני זה נתאוו .. לימות המשיח כדי .. (ש)ירבו בחכמה .. לפי שבאותן הימים תרבה הדעה והחכמה והאמת, שנאמר כי מלאה הארץ דעה את ה'". וכיון שהרמב"ם מחלק ענין זה לב' הלכות⁷, מובן, שמ"ש בהלכה ה' "ובאותו הזמן כו" הוא (לא המשך ותיאור להלכה ד', אלא) ענין בפ"ע.

וכמשנ"ת בארוכה במק"א⁸ הטעם שבהלכות תשובה כותב הרמב"ם ענין זה בהלכה אחת ובסגנון של המשך, ובהלכות מלכים בב' הלכות ובתור ענין בפ"ע – על יסוד החילוק הכללי בתיאור המצב דימות המשיח בין הלכות תשובה להלכות מלכים ומלך המשיח⁹, שבהלכות תשובה מתאר המצב דימות המשיח בשייכות לעבודה בזמן הזה, ובהלכות מלך המשיח מתאר המצב דימות המשיח (במקומן העיקרי) בשייכות לימות המשיח עצמם – שבהלכות תשובה נכלל תיאור המצב דימות המשיח (בשייכות לעבודה בזמן הזה) בה"נתאוו (בזמן הזה) .. לימות המשיח .. לפי שבאותן הימים כו", משא"כ בהלכות מלכים מבאר תחילה ה"נתאוו .. ימות המשיח" שנוגע לזמן הזה¹⁰, ואח"כ כותב בהלכה בפ"ע ובתור ענין בפ"ע תיאור המצב דימות המשיח עצמם, "ובאותו הזמן וכו'".

(7) כידוע גדול הדיק בחלוקת ההלכות בספרו של הרמב"ם (ראה לדוגמא: ה' ת"ת לאדה"ז פ"א קו"א סק"א).

(8) "הדרן על הרמב"ם" (משיחות ש"פ ויגש, עשרה בטבת וש"פ יחז) ה"תשמ"ט.

(9) כמודגש בהשינויים שביניהם, החל מהשינוי העיקרי שבהלכות תשובה מביא רק התחלת הפסוק "כי מלאה הארץ דעה את ה'", ובהלכות מלכים מביא גם סיום הפסוק "כמים לים מכסים", ועוד שינויים בפרטי הלשונות (וראה לקמן ס"ד).

(10) אף שבהלכות מלכים גם ה"נתאוו" (בזמן הזה) הוא לפי ערך וביחס ל"אותו הזמן", באופן נעלה יותר מה"נתאוו" שבהלכות תשובה (ראה בארוכה ב"הדרן על הרמב"ם" הנ"ל ס"ד"ג).

(מישראל) .. מלחמה ורעב .. וישפיע לנו כל הטובות המחזיקות ידינו לעשות התורה" (לישראל דוקא, ורק במדה הדרושה להחזיק ידם לעשות התורה) – מוסיף כאן שגם בכל העולם "לא יהי שם לא רעב ולא מלחמה"¹⁷, ובכל העולם תהי' השפעת הטובה בריבוי גדול יותר מכפי הדרוש להחזיק ידנו לעשות התורה – "הטובה תהי' מושפעת הרבה וכל המעדינים¹⁸ מצויין כעפר".

ו"יהי' עסק כל העולם .. לדעת את ה'": נוסף למ"ש בהלכות תשובה¹⁶ שאנחנו (ישראל) "לא נעסוק כל ימינו בדברים שהגוף צריך להן אלא נשב פנויים ללמוד בחכמה ולעשות המצוה" – מוסיף כאן שיהי' גם "עסק כל העולם .. לדעת את ה'".

(ב) ועוד ועיקר – דרגא נעלית יותר בשלימות העולם:

"לא יהי' עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד" – שלילה בתכלית¹⁹ דכל שאר הענינים שאינם בכלל "לדעת את ה'", וגם: נוסף למ"ש בהלכות תשובה ש"נשב פנויים ללמוד בחכמה", "תרבה הדעה והחכמה כו'", דעה וחכמה (דתורה²⁰) סתם – מוסיף כאן ש"לא

המצוה", ובהמשך לזה מבאר ש"מפני זה נתאור .. לימות המשיח כו'", כיון שבימות המשיח יהיו "כל אותן הדברים בעולם הזה" בתכלית השלימות הדרושה לישראל ש"ימצאו להם מרגוע וירבו בחכמה".

ועד"ז בג' הלכות ראשונות בפרק האחרון דהלכות מלך המשיח מבאר הרמב"ם שלימות העולם בימות המשיח ביחס לישראל – "שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי גוים¹¹ .. לא יגזלו ולא ישחיתו אלא יאכלו דבר המותר נוחת עם ישראל"¹², "יעמוד נביא ליישר ישראל ולהכין לבם כו"¹³, "יתייחסו כולם על פיו כו"¹⁴, ומסיים (בהלכה ד') "לא נתאור .. ימות המשיח .. אלא כדי שיהיו פנויין בתורה וחכמתה ולא יהי' להם נוגש ומבטל .. כמו שביארנו בהלכות תשובה".

ובהלכה האחרונה מוסיף ענין חדש בימות המשיח (גם) ביחס לשלימות העולם כשלעצמו¹⁵ – בשתים:

(א) שלימות העולם כשלעצמו יותר מכפי הדרוש לישראל:

"לא יהי' שם לא רעב ולא מלחמה .. שהטובה תהי' מושפעת הרבה וכל המעדינים מצויין כעפר": נוסף למ"ש בהלכות תשובה¹⁶ "שיסיר ממנו

11) בדפוס רומי: "העולם".

12) הלכה א'.

13) הלכה ב'.

14) הלכה ג'.

15) ואף שני"ז יתוסף עוד יותר אצל ישראל, כמ"ש "ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים וכו'" – הרי, מסגנון הלשון "ולפיכך יהיו ישראל כו'" משמע שההוספה בישראל היא ענין נוסף על התוכן העיקרי דהלכה זו בנוגע לשלימות העולם, וכדמוכה גם מסיום ההלכה, "שנאמר כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים", שהרא"ם מהפסוק היא רק בנוגע להשלימות דהעולם ("מלאה הארץ גו'"), ולא בנוגע להוספה היתירה בישראל (ראה גם "הדרן על הרמב"ם" (משיחת ש"פ חיי שרה) תש"נ ס"י).

16) להעיר, שאף שלשונות אלה כותב הרמב"ם אודות היעודים הגשמיים שהבטיחה תורה על קיום

המצוות בכל הזמנים, גם לפני ימות המשיח – הרי, כיון שבענין זה אינו מוסיף עוד פרטים בנוגע לימות המשיח, ורק מסיים ש"מפני זה נתאור לימות המשיח כו'", מובן, שבימות המשיח (כפי שהם בהלכות תשובה) יהיו ענינים אלה (ולא יותר) בתכלית השלימות.

17) ומוסיף גם שלילת "קנאה ותחרות" שלא הזכיר בהלכות תשובה.

18) לא רק "טובה" (ועד ל"כל הטובות") סתם, אלא גם "מעדינים", שבהם מודגש ענין התענוג.

19) לא רק שההתעסקות בהם לא תהי' כל הימים – "לא נעסוק כל ימינו בדברים שהגוף צריך להם".

20) להעיר גם מלשון הרמב"ם (בסוף הל' מקוואות) "מי הדעת" – שקאי על תורה.

להרוחניות שבו, "יהי עסק כל העולם לדעת את ה'", (ב) ויתירה מזה, שלימות שלמעלה מהעולם – "מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים", שה"ארץ" מתעלה לדרגת "ים", ויתירה מזה, שה"ים" מכוסה (בטל) ב"מים".

ה. וצריך להבין:

(א) מהי התכלית והמטרה בהוספה יתירה בשלימות העולם כשלעצמו (ועאכו"כ השלימות היתירה שלמעלה מהעולם) – נוסף על הדרוש שבביל ישראל (שבשבילם נברא העולם²³) ש"יהיו פנויין בתורה וחכמתה"?

(ב) ועיקר: דברי הרמב"ם בהלכה האחרונה אודות שלימות העולם ב"באותו הזמן" הם בסתירה לכאורה לתוכן שני הפרקים דהלכות מלך המשיח, שבהם מודגש שבימות המשיח יהי מצב העולם בשלימות הדרושה כדי שישראל יוכלו לקיים תומ"צ בתכלית השלימות באין מונע ומעכב, ותו לא:

בפרק הראשון כותב הרמב"ם בנוגע למלך המשיח – "המלך²⁴ המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם, מקריבין קרבנות ועושין שמטין ויובלות ככל מצותה האמורה בתורה". וממשיך²⁵: "ואל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחי מתים וכיוצא בדברים אלו, אין הדבר כך .. ועיקר הדברים ככה הם, שהתורה הזאת חוקר ומשפטי לעולם ולעולמי עולמים, ואין מוסיפין עליהם כו", היינו, שבשביל

יהי כו' אלא לדעת את ה'²¹ בלבד", ידיעת ה' דוקא.

"שנאמר כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים": נוסף לחציו הראשון של הפסוק ("שנאמר כי מלאה הארץ דעה את ה'") שמביא גם בהלכות תשובה, שבו מודגשת השלימות דהארץ שתהי' מלאה ב"דעה את ה'" – מוסיף כאן שלימות שלמעלה מגדרי הארץ, ("מלאה הארץ דעה את ה'²²) כמים לים מכסים", שהארץ מכוסה (בטלה) ב"מים" ("מי הדעת", "דעה את ה'").

ועפ"ז מובן שבהלכה האחרונה מוסיף הרמב"ם ענין חדש בתיאור המצב דימות המשיח: (א) השלימות דהעולם כשלעצמו (לא רק ביחס לישראל), ובוה גופא – הן בנוגע להגשמות דהעולם, "לא יהי שם לא רעב ולא מלחמה כו' שהטובה תהי' מושפעת הרבה וכו'", והן בנוגע

21 ועד"ז בישראל – "ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים .. ושיגו דעת בוראם כו".

22 ויש לומר, שגם בהענין ד"מלאה הארץ דעה את ה'" מודגשת בהלכות מלכים שלימות העולם כשלעצמו (לא רק ביחס לישראל) יותר מאשר בהלכות תשובה – כי, בהלכות תשובה (לאחרי שמביא הפסוק "כי מלאה הארץ דעה את ה'" מוסיף "ונאמר (ירמי' לא, לג) ולא ילמדו עוד איש את אחיו ואיש את רעהו, ונאמר (יחזקאל לו, כו) והסירותי את לב האבן מבשרכם", שפסוקים אלה נאמרו בנוגע לישראל*, וי"ל, שבהוספת פסוקים אלה מדגיש הרמב"ם שגם הענין ד"מלאה הארץ דעה את ה'" הוא (בעיקר) ביחס לישראל (שכיון ש"מלאה הארץ דעה את ה'", "ימצאו להם מרגוע וירבו בחכמה"), משא"כ בהלכות מלכים אינו מוסיף הפסוקים שנאמרו בנוגע לישראל**, כדי להדגיש שכונתו לשלימות העולם כשלעצמו (לא רק ביחס לישראל).

(* כמובן מהתחלת הענין: "זאת הברית אשר אכרות את בית ישראל .. והייתי להם לאלקים והמה יהיו לי לעם ולא ילמדו עוד איש את אחיו", ולקחתי אתכם מן הגוים .. וזרקותי עליכם מים טהורים .. ונתתי לכם לב חדש .. והסירותי את לב האבן מבשרכם".

(** אף שמבאר בהלכה זו מעלה יתירה בישראל – "ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים וכו'" (ראה לעיל הערה 51).

23 פרש"י עה"ת בתחלתו. וככ"מ. וראה רמב"ם הל' סנהדרין פ"ב ה"ג: כאו"א יכול לומר בשבילי נברא העולם.

24 ריש פ"א. (25 הלכה ג).

מנהגו של עולם (אף ששינוי זה אינו היפך הטבע), שאין בו צורך²⁶ בשביל קיום התומצ"צ בשלימות, ועאכו"כ השלימות היתירה ש"לא יהי' עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד .. מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים", שהארץ מכוסה ובטלה כמו "ים" מכוסה ב"מים" – לא רק שינוי (וביטול) מנהגו של עולם בלבד, אלא שינוי וביטול גדר העולם?!

ו. ויובן בהקדם הביאור בדברי הרמב"ם "אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם, או יהי' שם חידוש במעשה בראשית .. אין בין העוה"ז לימה"מ אלא שעבוד מלכות בלבד" – דלכאורה אינו מובן: (א) מעיקרי האמונה (א' מי"ג העיקרים) הו"ע תזריית המתים, ועד שה"כופרים בתחיית המתים"³³ "אין להם חלק לעולם הבא" (כמ"ש הרמב"ם בהלכות תשובה³⁴) – ואין לך ביטול מנהגו של עולם וחידוש במעשה בראשית יותר מזה?!

(ב) קושיית הלחם משנה³⁵ ע"ד הסתירה בדברי הרמב"ם – שפוסק כשמואל³¹ ש"אין בין העוה"ז לימה"מ אלא שעבוד מלכות בלבד", ופוסק דלא כשמואל: (א) בהלכות תשובה³⁵: "אמרו חכמים³¹ כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לימות המשיח" – שעז"נ בגמרא³¹ ש"פליגא דשמואל דאמר שמואל אין בין העוה"ז לימה"מ אלא שעבוד מלכות בלבד" ("דלמ"ד אין

שלימות קיום חוקי ומשפטי התורה אין צורך²⁶ שהמלך המשיח יעשה אותות ומופתים ויחדש דברים בעולם²⁷.

ועד"ז כותב הרמב"ם בפרק השני בנוגע לימות המשיח – "אל²⁸ יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם, או יהי' שם חידוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו נוהג, וזה שנאמר בישעי'²⁹ וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ, משל וחידה .. שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי גוים המשולים כזאב ונמר .. לא יגזלו ולא ישחיתו, אלא יאכלו דבר המותר בנחת עם ישראל .. אמרו³⁰ חכמים³¹ אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכות בלבד"³², היינו, שבשביל שלימות קיום חוקי ומשפטי התורה יש צורך רק בביטול שעבוד מלכות ("שינוחו מלכות שאינן מניחות להן לעסוק בתורה ובמצוות כהוגן", אלא "שהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי גוים") והחזרת המלכות לישראל, ואין צורך²⁶ בשינוי מנהגו של עולם.

ובהלכה האחרונה כותב להי"ף: "ובאותו הזמן לא יהי' שם לא רעב ולא מלחמה .. וכל המעדנים מצויין כעפר" – שמצב זה הוא (בפשטות) שינוי

26 ואדרבה: כיון שהכוונה היא לפעול בעולם, ה"ז צ"ל בגדרי העולם (עולם כמנהגו נוהג) דוקא.

27 ראה בארוכה לקו"ש ח"ח ע' 275 ואילך.

28 ריש פ"ב.

29 יא.ו.

30 בדפוס רומי ובכת"י תימן – הפיסקא "אמרו חכמים אין בין כו' שעבוד מלכות" היא הסיום דהלכה א', והתחלת הלכה ב' היא "יראה מפוטום של דברי הנביאים שבתחלת ימות המשיח כו'".

31 ברכות לר, ב. וש"נ.

32 ועד"ז בהלכות תשובה (ספ"ט): "ימות המשיח הוא העולם הזה, ועולם כמנהגו נוהג, אלא שהמלכות תחזור לישראל, וכבר אמרו חכמים הראשונים אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכות בלבד".

33 להעיר מהמשך לשון הרמב"ם "הכופרים בתחיית המתים) ובביאת הגואל" [אף שהכפירה בביאת הגואל נכללת ב"הכופרים בתורה", כמ"ש הרמב"ם (הל' מלכים רפ"א) "כל מי שאינו מאמין בו (במלך המשיח) .. כופר .. בתורה ובמשה רבינו"] – דיש לומר, שבזה מרומז ש"תחיית המתים" שייכת ל"ביאת הגואל".

34 פ"ג ה"ו.

35 הל' תשובה פ"ח ה"ז.

האריך כאן⁴⁴ בתיאור המצב דחיי העולם הבא⁴⁵ – מפני שתוכנו של ספר הי"ד הוא "הלכות" שענינם לפעול בעולם שיהי' כפי הוראות התורה⁴⁶, אשר, ענין זה נעשה בשלימות ע"י ביטול "שעבוד מלכויות" ("לא יהי' להם נוגש ומבטל"), וחזרת המלכות לישראל ע"י המלך המשיח, ש"חוזרין כל המשפטים בימיו .. ככל מצותה האמורה בתורה", וכיון שבוזה נשלמת פעולת ה"הלכות", שהעולם ("עולם כמנהגו נוהג", מבלי שיתבטל דבר ממנהגו של עולם או חידוש במעשה בראשית) מתנהג ונעשה כפי התורה – נשלם בזה גם 190 ההלכות.

ויש לומר, שלאחרי השלימות דכל פרטי הלכות התורה (בסיום ספר ההלכות) בתיאור המצב דימות המשיח שאז תושלם פעולת הלכות התורה בעולם (שהעולם יהי' ע"פ התורה), מוסיף הרמב"ם בהלכה האחרונה (סיום וחזרת דספר ההלכות⁴⁷) בקיצור וברומם שבשלימות פעולת הלכות התורה בעולם שתהי' "באותו הזמן" יש דרגא נעלית יותר, אשר, עם היות ששלימות יתירה זו אינה בגדר הפעולה דהלכות התורה בעולם⁴⁸, הרי היא נעשית בגמר

בין העוה"ז וכו' משמע שסובר דהנביאים נתבאו (לא לימות המשיח, אלא) לעולם הבא³⁶), (ב) בהלכות שבת³⁷: "כל כלי המלחמה אין יוצאין בהן בשבת .. ואם יצא בכלים שאינן דרך מלבוש כגון רומח וסייף וקשת ואלה ותריס, הרי זה חייב" – כדעת חכמים³⁸ ש"אינן (תכשיטין) אלא לגנאי, שנאמר³⁹ וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה" (ואי תכשיטין ניהו לא יהיו בטלין לעתיד⁴⁰), שדעה זו (שכלי זיין בטלין לעתיד) היא דלא כשמואל³⁸ דס"ל אין בין העוה"ז לימה"מ אלא שעבוד מלכויות בלבד?

והביאור בזה:

לכל הדעות (גם לדעת שמואל והרמב"ם שפוסק כוותי') יהי' לעתיד ביטול מנהגו של עולם וחידוש במעשה בראשית [כמו: תחיית המתים, ביטול כלי זיין, ועד"ז "כל הדברים שנאמרו על ידי כל הנביאים" (ש"כל הספרים מלאים בדבר זה)⁴¹, לא רק באופן ד"משל וחידה" אלא גם כפשוטם⁴²] – בתקופה השני' דימות המשיח⁴³,

והטעם שהרמב"ם לא המשיך בתיאור המצב דימות המשיח גם בנוגע להתקופה שיבטל מנהגו של עולם ויהי' חידוש במעשה בראשית [כשם שלא

(36) לחם משנה שם.

(37) ריש פ"ט.

(38) שבת סג, א.

(39) ישע"י ב, ד.

(40) פרש"י שבת שם.

(41) לשון הרמב"ם – הל' מלכים פ"א ה"א-ב.

(42) וכמ"ש באגרת תהה"מ (אות ר') "ודע

שאלו היעודים וכיוצא בהם אשר נאמר שהם משל, אין דברינו זה החלטי כו' וצריך שימתין האדם כו' עד אשר יראו במהרה בימינו, ואז יתבאר אם הם משל או מופת" (עיי"ש).

(43) ראה בארוכה לקו"ש חכ"ז ע' 198 ואילך.

(44) אף שהאריך בזה בהלכות תשובה (פ"ח), אבל, רק בשייכות לעבודה בעולם הזה (שידיעת גודל מעלת עולם הבא שהוא עיקר וסוף שכון של מצוות מוסיפה עידוד חירוד בקיום התומ"צ), ולא בשייכות לחיי העולם הבא עצמם, שהמקום לזה (לתאר המצב דחיי העולם הבא עצמם) מתאים לאחרי תיאור המצב דימות המשיח (בהלכות מלך המשיח), כיון שגם התכלית דימות המשיח היא "כדי שיזכו לחיי העולם הבא".

(45) ורק מזכיר בדרך אגב שהשלימות דימות המשיח היא "כדי שיזכו לחיי העולם הבא".

(46) ראה בארוכה "הדרן על הרמב"ם" תשל"ה ס"ד-ה.

(47) כמאד"ל (ברכות יב, א) "הכל הולך אחר החיתום".

(48) ולכן אין מקום לפרש בפרטיות ענין זה בספר ההלכות.

הלכות התורה אינם בשביל העולם, אלא אדרבה, בריאת העולם היא "בשביל (קיום הלכות) התורה"⁵³, ובמילא, לימוד ההלכות הוא (לא רק לידע את המעשה אשר יעשון, אלא גם ובעיקר) לימוד חכמתו ורצונו של הקב"ה⁵⁴.

והסדר בזה – שע"י לימוד וקיום כל הלכה פרטית נפעל בענין וחלק פרטי בעולם שיהי' כפי התורה⁵⁵, ובגמור כל הלכות התורה נשלמת פעולת הלכות התורה, שהעולם כולו נעשה כפי התורה, שע"י ניתוסף בשמים:

(א) השלימות דהפרטים, שבזה נכללת גם שלימות יתירה בכל פרט ופרט – הן בלימוד והבנת הלכות התורה, והן בפעולת הלכות התורה בעולם, כי כשהאדם לומד ומקיים כמה הלכות פרטיות ופועל בכמה ענינים וחלקים בעולם שיהיו כפי התורה, אבל ישנם עדיין כו"כ ענינים בעולם שאינם כפי התורה, ועד שהם בניגוד לתורה, וצריך לחוסם עמהם שיהיו כפי התורה, הרי גם הפעולה בהענינים שכבר נעשו כפי התורה אינה בכל התוקף והשלימות; ורק כשנשלם הלימוד והקיום דכל

כך וכך דרך משל ושמעון כך וכך יהי' הפסק ביניהם כך וכך, ואף אם לא הי' ולא יהי' הדבר הזה לעולם כו"כ.

(53) פרש"י עה"ת בתחלתו. ובכ"מ.

(54) כמו בכללות לימוד התורה – לא רק לימוד המביא לידי מעשה, "גדול תלמוד שמביא לידי מעשה" (קידושין נ, ב. וש"נ. וראה רמב"ם הל' ת"ת פ"א ה"ג. פ"ג ה"ג), אלא גם לימוד התורה כשעצמה – "אגדיל תורה ויאדיר" (ראה חולין טו, ב), "דרוש וקבל שכר" (סוטה מד, א. וש"נ).

(55) כמו באדם, שנקרא "עולם קטן" (נחומא פקודי ג. ועוד. וראה מו"נ ח"א פע"ב), שכל הלכה פרטית פועלת על אבר פרטי, כמ"ש הרמב"ם בהקדמתו לחיבורו בנוגע למנין המצוות (שעליהם מיוסדים ההלכות שהם "משפטי המצוות") "מצות עשה רמ"ח סימן להם מנין אבריו של אדם", ובהקדמתו לספר המצוות מוסיף: "כל אבר ואבר אומר לו עשה בי מצוה".

ושלימות פעולת הלכות התורה בעולם, שאז נתגלה ה"כלל" (סך-הכל) דהלכות התורה, כדלקמן.

ז. ובהקדמה – שסדר לימוד התורה (ולמוד כל חכמה) הוא באופן שלומדים ענין פרטי, פרט לאחרי פרט, עד ללימוד כל הפרטים, ועי"ז נעשית (א) השלימות דהפרטים, שבזה נכללת גם שלימות יתירה בכל פרט ופרט, דכיון שכל פרט מוסיף בשאר הפרטים⁴⁹, הרי ע"י צירוף כל הפרטים נעשה כל פרט ופרט בשלימות, (ב) ויתירה מזה – שמתגלה הנקודה הכללית שבתורה, כלל שלמעלה מהפרטים.

וביארור הענין (שלימות הפרטים, והכלל שלמעלה מפרטים) בנוגע ללימוד הרמב"ם – "משנה תורה", "מקבץ תורה שבעל פה כולה", הלכות כל התורה כולה:

פרטי ההלכות שנתבארו בספר הרמב"ם הם "משפטי המצוות", "בלשון ברורה ודרך קצרה .. שיהיו כל הדינים גלויים לקטן ולגדול בדין כל מצוה ומצוה"⁵⁰, שענינם (של המצוות) הוראות וציוויים להאדם איך להתנהג בעולם, ועי"ז פועל שהעולם יהי' כפי התורה.

והכלל דכל הלכות התורה – היותם (חלק מה)תורה שהיא חכמתו של הקב"ה שלמעלה מהעולם, ובלשון הגמרא⁵¹ "חמודה גנוזה שגנוזה לך", שלכן, ענינם העיקרי דהלכות התורה הוא חכמתו ורצונו של הקב"ה⁵², כלומר,

(49) להעיר ממארו"ל "הוא עמל במקום זה ותורתו עומלת לו במקום אחר" (סנהדרין צט, רע"ב), ועד ש"כל התורה ענין אחד" (תוספתא סנהדרין ספ"ז).

(50) לשון הרמב"ם בהקדמתו לספרו.

(51) שבת פח, ב.

(52) ראה תניא פ"ה: "הלכה זו היא חכמתו ורצונו של הקב"ה, שעלה ברצונו שכשיטעון ראובן

והוא מכלל ימי ההיקף, וכן נבחרו בתורה השביעיות. . . ופעמים ימנה הכתוב ששה ועושה השביעי בסופן מקודש ומכלל ההיקף, ופעמים שימנה שבעה ימי היקף שלם, ואחר המנין השלם יעשה השמיני מקודש ועומד בפני עצמו, שומר ההיקף. הנה בתחלת בריאת העולם מנה ששה וקדש השביעי שבת לה', ואחר עשה שבעה שבועות למנין שלם וקדש חג העצרת לאחר מלאת המנין. . . וכן השמטה והיובל, עשה שש שנים ימי עבודה והשמטה והמנוחה בשנה השביעית, כימי המעשה והשבת⁵⁸. . . והיובל כימי הספירה והחג, ששנת היובל זולתי מספר שני השביעית. . . וכן בחגים, בחג הפסח מנה ששה וקדש השביעי עצרת, והוא מכלל ההיקף, ואינו חג בפני עצמו, ובחג הסוכות עשה היקף שלם, וביום השמיני קדש חג העצרת, ולפיכך הוא חג בפני עצמו. וכן בימות העולם, ששת אלפים ימי עבודת העולם ומנוחה העולם נוהג, והאלף השביעי מנוחה והוא מכלל ההיקף כו", ומזה מובן שנוסף על השלימות דאלף השביעי כפי שהוא מכלל ההיקף, ישנה שלימות נעלית יותר שלמעלה מההיקף, בחי' שמיני⁵⁹, "מקודש ועומד בפני עצמו, שומר ההיקף".

הלכות התורה באופן שכל עניני העולם נעשים כפי התורה, אזי הפעולה היא בכל התוקף והשלמות, שלא נשאר אפילו פרט אחד שהוא בניגוד לתורה.

(ב) הנקודה הכללית, כלל שלמעלה מפרטים – הן בלימוד הלכות התורה, שמתגלה הנקודה הכללית דהלכות התורה, שענינם העיקרי הוא (לא רק הפעולה בעולם שיהי' כפי התורה, אלא גם, ובעיקר) חכמתו ורצונו של הקב"ה, והן בפעולת ההלכות בעולם – שנוסף על שלימות הפעולה בעולם, שכל עניני העולם (כל נקודה ופרט שבו) יהיו כפי התורה, נרגש וניכר בגלוי שהעולם אינו מציאות לעצמו שמתנהג בפועל כפי התורה, אלא כל מציאותו אינה אלא "בשביל התורה", שעל ידו יתקיימו הלכות התורה.

ונמצא, שבפעולת הלכות התורה בעולם ישנם ב' ענינים: (א) שלימות העולם – שהעולם כולו (כל הפרטים שבו) נעשה כפי התורה, (ב) עליית העולם לדרגה שלמעלה מהעולם – שמשותפת מציאות העולם שכל מציאותו אינה אלא מציאות התורה (קיום הלכות התורה).

ח. ומזה מובן גם בנוגע לימות המשיח – כשתושלם פעולת הלכות התורה בעולם ובמילא יהי' העולם בשלימות:

ובהקדם המבואר בתשובות הרשב"א⁵⁶ [בקשר ובשייכות להפולגות בנוגע למצב העולם לעתיד לבוא, "חד חרוב", אלף השביעי, או "תרי חרוב", אלף השביעי ואלף השמיני⁵⁷] שיש כמה דרגות בהשלימות דהעולם, וז"ל: "בריאת העולם. . . ימי המעשה. . . ששה, והמנוחה בסופם בסיום השביעי,

(58) ושם: "ומפני שהשנה השביעית מכלל מספר ההיקף אינה משמטת אלא בסופה". – ולהעיר ממ"ש אדה"ז (שו"ע חו"מ הל' הלוואה סל"ו) "חזן הפרחובל הוא לתחילה בסוף הששית. . . שאף ששביעית אינה משמטת אלא בסופה. . . י"א שמשנכנסת שנת השביעית אסור לחבוע חוב. . . ואם לא עשה פרחובל בסוף ששית יעשה בשביעית עד ר"ה של מוצאי שביעית", היינו, שעשית הפרחובל בסוף הששית הוא מצד האיסור דתביעת חוב, אבל הזמן ששביעית ממשטת הוא בסופה.

(59) אלף השמיני, או ששלימות זו תהי' באלף השביעי עצמו (ראה לקו"ש ח"ז ע' 193 ואילך ובהערות שם), או אפילו באלף הששי (ראה לקו"ש חכ"ז ע' 198 ואילך ובהערות שם). – ועפ"ז יומתק שהרשב"א אינו מסיים הביאור בנוגע לאלף השמיני. ועצ"ע ואכ"מ.

(56) ח"א ס"ט.

(57) סנהדרין צז, א (ובפרש"י). וש"נ.

במדות) שבתורה – בירור שבעת המדות, שזהו"ע כיבוש ארץ שבע אומות כנגד שבעת המדות.⁶⁶

ומספר ח' – קאי על בינה (ספירה השמינית מלמטה למעלה), הכוללת ג' הבחי' חב"ד, בחי' המוחין, שעיקרם (לא בשביל הזולת, אלא) לעצמו (שהרי גם ללא זולת יכול להשכיל השכלות לעצמו, ואדרבה, הזולת מבלבל לעיון והעמקה במושכלות כו'), חכמתו ורצונו של הקב"ה (תורה שלמעלה) שלמעלה מהפעולה בעולם, אשר, עיקר ושלמות גילוי בחי' המוחין (מוחין בעצם) יהי בימות המשיח, ועז"צ⁶⁷ "ירחיב ה' אלקיך את גבולך" (נוסף על ארץ שבע אומות, גם ארץ עשר אומות), כיבוש ארץ קניזי וקדמוני⁶⁸, כנגד ג' מוחין חב"ד.⁶⁶

ומזה מובן שבשלימות העולם בימות המשיח ישנם ב' דרגות: (א) שלימות ע"פ גדרי העולם (חול), שלימות ההיקף, בחי' המדות, (ב) שלימות שלמעלה מגדרי העולם (קודש), "מקודש ועומד בפני עצמו, שומר ההיקף", בחי' המוחין.

ט. עפ"ז יש לבאר דברי הרמב"ם בנוגע לשלימות העולם בימות המשיח:

ב"הלכות מלך המשיח" שבסיום ספר ההלכות מבאר הרמב"ם גדרו של המלך המשיח (וימות המשיח) בהלכות התורה – שעל ידו יהי' קיום כל הלכות התורה ופעולתם בעולם בשלימות, כיון שיתבטלו כל הענינים המונעים ומעכבים לקיום הלכות התורה בשלימות, החל

וענין זה מבואר יותר בכלי יקר⁶⁰, וז"ל: "כל מספר ז' חול ומספר שמיני קודש, כדעת המדרש⁶¹ האומר שכל קילוסו של משה הי' באז, ומאז באתי לדבר בשמך, אז ישיר משה כו', כי אז היינו אחד רוכב על ז', והוא להשליט את השי"ת על כל ז' כוכבי לכת ועל כל הנמצאים שנתהוו בשבעת ימי בראשית .. מספר זה (שמיני) מיוחד אליו ית'⁶² .. ארז"ל⁶³ כינור של ימות המשיח יהי' שמונה נימין .. לפי שלימות המשיח נגלה כבוד ה' וראו כל בשר כי ה' אחד רוכב על ז' כוכבי לכת מנהיגי העוה"ז".

ובסגנון דתורת החסידות – מדות ומוחין⁶⁴:

מספר ז' – קאי על שבעת המדות, שעיקרם בשביל הזולת [כמו במדת החסד ששייכת רק כשיש זולת שצריך להשפיע לו טוב וחסד, וללא זולת אי אפשר להיות השפעת החסד], שזהו"ע בריאת העולם (זולת) ע"י שבעת המדות בשבעת ימי בראשית, ובענין זה היא עיקר העבודה דבירור העולם בזמן הזה – ע"י לימוד וקיום הלכות התורה (כל פרטי הדינים דחייב ופטור, אסור ומותר – טמא וטהור) שנמשכים מבחי' המדות⁶⁵ (כולל גם המוחין כפי שנמשכים

60 ר"פ שמיני.

61 שמו"ר פכ"ג, ג.

62 להעיר מפ"י רבינו בחי' ר"פ שמיני: "רוב עניני המשכן והמקדש סובבים על חשבון שמונה, שהרי בגדי כהן גדול היו שמונה .. בשמי שמן המשחה והקטורת היו ג"כ שמונה .. גם הברדים היו שמונה .. גם הקרבנות .. לא הוכשרו ליקרב כי אם אחר שמונה ימים .. גם השיר שהיו הלויים אומרים על הקרבנות היו שמונה לחנין (ח' מיני כלי זמר) כו" – ולהעיר שגם במשנה תורה להרמב"ם ספר עבודה ("מצוות שהן בכנין המקדש וקרבנות צבור התמידין") הוא ספר שמיני.

63 ערכין יג, ב ובחזק"ג מהרש"א שם.

64 ראה סה"מ תרנ"ג (תשי"ח) ע' רפ ואילך (ע' 272 ואילך). ועוד.

65 ראה לק"ת שה"ש מב, ד. סידור (עם דא"א) שער הקיש עה, סע"ב ואילך. ובכ"מ.

66 ראה בארוכה מאמרי אדהאמ"צ דברים בתחלתו. ובכ"מ.

67 שופטים יט, ח (וראה לקמן ס"ז).

68 כפי שהובטח לאברהם אבינו בברית בין הבתרים – כמ"ש בפרשת השבוע (לך לך טו, יח"ט) "לזרעך נתתי את הארץ הזאת גו' את הקניזי ואת הקניזי ואת הקדמוני", "השלשה .. עתידים להיות ירושה לעתיד" (פרש"י עה"פ).

בימות המשיח הוא באופן שלא יבטל דבר ממנהגו של עולם.

אבל כשמתגלה ה"כלל" דהלכות התורה ופעולתם בעולם (בגמר ושלמות ספר ההלכות), שענינם העיקרי הוא (לא הפעולה בעולם, אלא) חכמתו ורצונו של הקב"ה, ומציאות העולם אינה אלא בשביל קיום הלכות התורה – אזי נעשית השלימות האמיתית שלמעלה מהעולם, ובמילא, ניתוסף גם במצב העולם בימות המשיח שלימות נעלית יותר שהיא שינוי מנהגו של עולם.⁷¹

וענין זה מוסיף הרמב"ם (בקיצור וברמז) בהלכה האחרונה – "ובאותו הזמן לא יהי שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות",⁷² שהטובה תהי' מושפעת הרבה וכל המעדינים מצויין כעפר, ולא יהי' עסק כל העולם אלא

מכללות ענין הגלות – ביטול שעבוד מלכיות (שאינן גלויות ובנין ביהמ"ק (שאו כהוגן), קיבוץ גלויות ובנין ביהמ"ק (שאו "חוזרים כל המשפטים... כשהיו מקודם, מקריבין קרבנות ועושיין שמטיין ויובלות"⁶⁹ ככל מצותה האמורה בתורה").

ובהמשך לזה מבאר שהמלך המשיח אינו צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם, ועד"ו בנוגע למצב העולם בימות המשיח שלא יבטל דבר ממנהגו של עולם או חידוש במעשה בראשית, עד לסיום הענין, "לא נתאוו... ימות המשיח... אלא כדי שיהיו פנויין בתורה וחכמתה... כמו שביארנו בהלכות תשובה" – כי, בשביל השלימות דהלכות התורה ופעולתם בעולם אין צורך בביטול מנהגו של עולם וחידוש מעשה בראשית.

ובהלכה האחרונה דהלכות מלך המשיח, שהיא גם סיום וחיותם כל הלכות התורה (גמר ושלמות הלכות התורה ופעולתם בעולם), מוסיף הרמב"ם ענין חדש – ה"כלל" (סך-הכל) דהלכות התורה ופעולתם בעולם:

מצד פעולת הלכות התורה בעולם, גם לאחרי שנשלמת הפעולה דכל הלכות התורה שהעולם כולו מתנהג בפועל כפי הוראת התורה, נשאר העולם בגדר מציאותו, מציאות העולם⁷⁰, ובמילא, גם מצב העולם

וימצאו להם מרגוע וירבו בחכמה" – כי, גם כ"שהיו פנויין בתורה וחכמתה" יהי' מצב העולם באופן שיש מקום ל"נוגש ומבטל" (כיון שהעולם נשאר במציאותו בניגוד לתורה), אלא שבנוגע לפועל "לא יהי' להם נוגש ומבטל".

(71) ועפ"ז יש לבאר דיוק לשון הרמב"ם "ואל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים כו", "אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם כו" (ואינו כותב בקיצור "המלך המשיח אינו צריך לעשות אותות ומופתים", "בימות המשיח לא יבטל דבר ממנהגו של עולם") – שבוה מודגש שהשלילה דביטול מנהגו של עולם היא ביחס לדעתו ולכו של האדם הלווד הלכות התורה כדי לפעול בעולם, ששלימותו היא בגדרי העולם ומנהגו של עולם, אבל מצד השלימות שלמעלה מהעולם ישתנה מנהגו של עולם (כדלקמן בפנים).

(72) להעיר גם מהמבואר ב"הדרן על הרמב"ם" (משיחות ש"פ ויקהל) תשמ"ו בסופו, שפרטי הענינים דרעב מלחמה קנאה ותחרות (ברוחניות) שייכים רק בלימוד התורה בתור אמצעי לענין אחר (לפעול העולם יהי' כפי התורה), משא"כ בלימוד התורה כשלעצמו (חכמתו ורצונו של הקב"ה), עיי"ש.

(* ע"ד מ"ש בנוגע לנביא – "כל נביא... אינו צריך לעשות אות כאחד מאותות משה רבינו... שיש בהם שינוי מנהגו של עולם" (הל' יסוה"ת רפ"י).

(69) שתלויים בקיבוץ נדחי ישראל, שהרי אין היובל נוהג אלא כשכל יושבי עלי' (רמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"י ה"ח. וראה כס"מ שם פ"ד הכ"ה).

(70) ועד שמצד עצמו (ללא פעולת התורה) ה"ה בניגוד לתורה – ועפ"ז יומתק לשון הרמב"ם "כדי שיהיו פנויין בתורה וחכמתה ולא יהי' להם נוגש ומבטל" נאף שבפשטות צ"ל בסדר הפוך, "כדי שלא יהי' להם נוגש ומבטל והיו פנויין בתורה וחכמתה", כלשונו בהלכות תשובה: "כדי שינוחו ממלכות שאינן מניחות אותן לעסוק בתורה ובמצות כהוגן

וגו' והביאך ה'", ומסיים "ואלו הדברים המפורשים בתורה הם כוללים כל הדברים שנאמרו על ידי כל הנביאים", ואח"כ מוסיף "אף בפרשת בלעם נאמר ושם נבא .. במשיח הראשון שהוא דוד .. ובמשיח האחרון שעומד מבניו .. זה המלך המשיח", ואח"כ מוסיף (בהלכה בפ"ע) "אף בערי מקלט הוא אומר אם ירחיב ה' אלקיך את גבולך ויספת לך עוד שלש ערים וגו', ומעולם לא הי' דבר זה, ולא צוה הקב"ה לתוהו", ומסיים "אבל בדברי הנביאים אין הדבר צריך ראי' שכל הספרים מלאים מזה".

וצריך להבין⁷⁸:

(א) הפיסקא "ואלו הדברים המפורשים בתורה הם כוללים כל הדברים שנאמרו על ידי הנביאים" – הי' לו לכתוב לאחרי שמביא כל הפסוקים שבהם "התורה העידה עליו" (כמו הסיום "אבל בדברי הנביאים כו"), ולמה כותב זה לאחרי הפסוק "ושב ה' אלקיך את שבותך וגו'", ואח"כ מוסיף "אף בפרשת בלעם נאמר כו' אף בערי מקלט הוא אומר כו'".

(ב) בפסוק "ושב ה' אלקיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך וגו'" לא נזכר (גם לא ברמז) אודות המלך המשיח⁷⁹, כי אם, "בפרשת בלעם נאמר ושם נבא .. במשיח האחרון .. זה המלך המשיח", ואעפ"כ, הפסוק הראשון והעיקרי (שכולל "כל הדברים שנאמרו ע"י הנביאים") שמביא הרמב"ם בתור ראי' ש"התורה העידה עליו" (על המלך

לדעת את ה' בלבד, שנאמר כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים":

"לא יהי' שם לא רעב ולא מלחמה .. שהטובה תהי' מושפעת הרבה כו'" – שמשנתנה מציאות העולם באופן שגם מצד עצמו⁷³ לא יהיו בו ענינים בלתי-רצויים (רעב ומלחמה⁷⁴), כי אם ריבוי מופלג של טובה ותענוג.

"ולא יהי' עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד" – שמשנתנה מציאות העולם עד כדי כך שה"עסק" דכל העולם אינו אלא "לדעת את ה' בלבד".

וטעם הדבר, "כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים", היינו, לא זו בלבד ש"דעה את ה'" ממלאת את מציאות הארץ שנשארת מציאות בפ"ע, אלא עוד זאת, שמתבטלת מציאות הארץ ונעשית "ים", שכל ענינו אינו אלא "מקום המים"⁷⁵, ויתירה מזה, שהים מכוסה ובטל⁷⁶, היינו, שמתגלה ונרגש בהעולם שכל מציאותו אינה אלא המקום שבו יהי' הקיום דהלכות התורה, שענינם העיקרי הוא חכמתו ורצונו של הקב"ה, "דעה את ה'".

י. ויש להוסיף, שכל זה מרומז גם בדברי הרמב"ם בפרק שלפנ"ז (פי"א) אודות האמונה בביאת המשיח, וז"ל:

"התורה העידה עליו, שנאמר⁷⁷ ושב ה' אלקיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך וגו' אם יהי' נדחך בקצה השמים

73) ולא מצד התגברות פעולת הלכות התורה, ובמילא, רק לצורך קיום הלכות התורה, "שיסיר ממנו .. מלחמה ורעב .. וישפיע לנו כל הטובות המחזיקות את ידנו לעשות התורה".

74) ועפ"ז י"ל שהפירוש ד"לא יהי' שם לא רעב ולא מלחמה" הוא באופן דביטול מנהגו של עולם ממש – שיבטלו כלי זיין ("לא מלחמה"), ויבטל המצב דעני ואביון ("לא רעב").

75) פי' הרד"ק ומצו"ד עה"פ.

76) כפרטיות יותר – ראה לקמן סי"ב.

77) נצבים ל, ג ואילך.

78) בהבא לקמן – ראה גם לקו"ש חי"ח ע' 271 ואילך. חכ"ד ע' 109 ואילך. חלק לד ע' 114 ואילך (באופן אחר).

79) ואדרבה: מפורש בכתוב "ושב ה' אלקיך גו' וקבצך גו", היינו, שקיבוץ גלויות יהי' ע"י הקב"ה בעצמו (ובלשון רש"י: "הוא (הקב"ה) עצמו צריך להיות אוהו בידיו ממש איש איש ממקומו כו"), ולא באופן ש"המלך המשיח .. מקבץ נדחי ישראל".

יב. ויש להוסיף בביאור תכלית השלימות דימות המשיח המרומזת בסיום וחותרם הספר ממש, ("מלאה הארץ דעה את ה') כמים לים מכסים":

ובהקדמה – שג' התיבות "כמים לים מכסים", אף שמהווים תוכן אחד (ים המכוסה במים), הרי בפרטיות יש בזה ג' ענינים: (א) "ים", (ב) "מים" שמכסים על ה"ים", (ג) הסיום בתיבת "מכסים" ⁸⁵. ויש לומר, שבג' ענינים אלו מרומזים ג' דרגות בהשלימות שלמעלה מהעולם גופא שנעשית ע"י התגלות ה"כלל" דהלכות התורה.

והביאור בזה:

(א) "ים" – הוא המקום שבו נמצאים המים, ויתירה מזה, "למקוה המים קרא ימים" ⁸⁶, שאסיפת המים קרוי "ים". והפירוש שה"ארץ" נעשית "ים" ("מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים"), הוא, שניכר ונרגש בארץ שכל מציאותה אינה אלא המקום שבו מתקיימים הלכות התורה (מקום המים), ויתירה מזה, שכל מציאותה היא הקיום דהלכות התורה (מקוה המים) – כיון שנתגלה ה"כלל" דהלכות התורה, שענינם העיקרי אינו הפעולה בעולם, אלא חכמתו ורצונו של הקב"ה, ומציאות העולם היא בשביל קיום הלכות התורה (כנ"ל ס"ט).

(ב) ולמעלה מזה – "מים" שמכסים על ה"ים": גם להפירוש ש"ים" הוא "מקוה המים" – מודגש ב"ים" הציור שנעשה בהמים (מצד המקום שבו

אלקיך את שכותך ורחמך ושב וקבצך וגו' אם יהי' נדחך בקצה השמים וגו' והביאך ה" – השבה וקיבוץ מן הגלות, וכן בפרשת בלעם ש"נבא בשני המשיחים, במשיח הראשון שהוא דוד שהושיע את ישראל מיד צריהם, ובמשיח האחרון .. שמושיע את ישראל [באחרונה] – ישועה מן הגלות" ⁸³.

ובהלכה ב' מרומזת השלימות דימות המשיח שאינה לפי ערך הגלות (שלימות שלמעלה מהעולם) – כמרומז בכתוב "ירחיב ה' אלקיך את גבולך ויספת גו", הוספה והרחבה יותר מכפי המוכרח לצורך קיום הלכות התורה בשלימות, ובפרטיות יותר: "ויספת לך עוד שלש ערים וגו'" – שלש הערים שבארץ קניזי קניזי וקדמוני שיתוספו לעתיד לבוא, שבהם נרמז גילוי המוחין שלמעלה מהמדות (כנ"ל ס"ח), היינו, שנוסף על פעולת הלכות התורה בעולם (ז' המדות, שלימות ההיקף), נמשך ומתגלה גם רצונו וחכמתו של הקב"ה (ג' מוחין, שכלולים בבחי' שמיני, שומר ההיקף), שע"ז נעשית השלימות שלמעלה מהעולם ⁸⁴.

83 ועד שישועה זו היא בערך להישועה שע"י משיח הראשון שהוא דוד (שהרי "בפרשת בלעם .. נבא בשני המשיחים"), אלא בשלימות נעלית יותר. 84 ועפ"ז תומתק סתימת לשון הרמב"ם "אף בערי מקלט הוא אומר אם ירחיב גו' ויספת גו' ומעולם לא ה' דבר זה ולא צוה הקב"ה לתוהו", ואינו מפרש (כאן) שדבר זה יתקיים בימות המשיח* – כי, כונתו כאן לרמז להשלימות היתירה שלמעלה מהעולם** שתהי' לאחר התקופה (הראשונה) דימות המשיח באופן שעולם כמנהגו נוהג.

(* במכ"ש וקו' מזה שפירש בדף ערי מקלט – (כש)מוסיפין ערי מקלט אחרות בימי המשיח (הכל ללוים) "הל' שמיטה ויובל רפ"ג), "בימי המלך המשיח מוסיפין שלש אחרות על אלו השש .. בערי הקניזי והקניזי והקדמוני .. ועליהן נאמר בתורה ואם ירחיב ה' אלקיך את גבולך" (הל' רוצח ושמירת נפש פ"ח ה"ד), ועאכ"כ שצריך לפרש במקומו. בהלכות מלך המשיח.

** מרומז בלשון "מעולם לא ה' דבר זה".

85 אף שלכאורה מתאים יותר הלשון "כים המכוסה במים" – בהמשך למ"ש בהתחלת הפסוק "מלאה הארץ דעה את ה'", שכשם מזכיר תחילה הדבר הממלא (הארץ) ואח"כ הדבר הממלא (דעה את ה'), צריך להזכיר תחילה הדבר המכוסה (ים) ואח"כ הדבר המכסה (מים), או עכ"פ "כמים מכסים לים".

86 בראשית א, יו"ד.

יכול לירד גם למטה) – אורייתא וקב"ה כולא חד⁸⁹, ומצד גילוי זה נעשה העולם (לא רק כים המכוסה במים, אלא) מכוסה ובטל בתכלית, "מכסיום".

ובסגנון אחר קצת – שגם בהשלימות שלמעלה מההיקף (שמתגלית לאחרי שלימות ההיקף) יש ג' דרגות: (א) "שומר ההיקף", שעם היותו למעלה מההיקף ה"ה גם שומר ההיקף, ובמילא, יש לו שייכות לההיקף, מוחין (חכמתו ורצונו של הקב"ה) השייכים אל המדות (עולם), (ב) "מקודש ועומד בפני עצמו", "מיוחד אליו ית", מוחין (חכמתו ורצונו של הקב"ה) בעצם. ולמעלה מזה (ג) – בחי' שלמעלה מכל תואר ודרגא, עד למהותו ועצמותו ית'.

ועפ"ז יש לומר, שהתוכן דשני פרקים האחרונים ("הלכות מלך המשיח") הוא ע"ד שלימות ההיקף; התוכן דהלכה האחרונה, "ובאותו הזמן כו' כמים לים מכסים" (שבה מודגש עיקר החידוש שבתיאור המצב דימות המשיח בהלכות מלך המשיח לגבי הלכות תשובה, שמוסיף סיום הכתוב "כמים לים מכסים") – הוא ע"ד בחי' שמיני שלמעלה מההיקף [ובזה גופא: שומר ההיקף – "ים", ו"מקודש ועומד בפני

נמצאים המים, קרקעית וכותלי הים), משא"כ "מים" סתם הם באופן של פשיטות שלמעלה מציור. ודוגמתו בנמשל – שגם כשניכר בעולם שמציאותו היא קיום הלכות התורה שהם חכמתו ורצונו של הקב"ה, ה"ז כפי שחכמתו ורצונו של הקב"ה מתלבשת בהלכות (פרטיות⁸⁷) המדברים בעניני העולם שבהם מתקיימים הלכות התורה (משפטי המצוות), בדוגמת מי הים שבאים בהציור דקרקעית וכותלי הים, והפירוש שה"מים" מכסים על ה"ים" – שנמשך ומתגלה ה"כלל" דחכמתו ורצונו של הקב"ה שלמעלה מהתלבשות, מירידה והתלבשות בהלכות (פרטיות) המדברים בעניני העולם, בדוגמת הפשיטות דה"מים".

ג) ולמעלה מזה – הסיום בתיבת "מכסיום": גם "מים" שמכסים על ה"ים" הם תואר ודרגא מסויימת שנקראת בשם "מים", ולמעלה מזה – "מכסיום", שאין כאן לא "ים" ולא "מים", לא דבר המכוסה ("ים") וגם לא דבר המכסה ("מים"), כי אם, הכיסוי ("מכסיום") בלבד, ביטול בתכלית. ודוגמתו בנמשל – שה"כלל" האמיתי דהלכות התורה הוא [לא רק חכמתו ורצונו של הקב"ה כפי שנתלבוש בעניני העולם ("ים"), ולא רק חכמתו ורצונו של הקב"ה שלמעלה מירידה והתלבשות בעניני העולם ("מים") שמכסים על ה"ים"], אלא [גילוי העצם ממש⁸⁸ (שאינו בגדר מעלה ומטה, ולכן

ובסגנון הכתוב "כמים לים מכסים" – ש"ים" ("מקוה מים") הם מים תחתונים שהובדלו (ע"י הרקיע) ממים העליונים ("מים") וירדו למטה (בדוגמת חכמתו ורצונו של הקב"ה שירדה ונתלבשה בהלכות התורה), אשר, ע"י ירידה זו [שמעוררת תשוקה לעלות למעלה, כמארז"ל (תקו"ז ת"ה יט, ב) ועוד] "מים תחתונים בוכין אנו בעיני למהוי קדם מלאכ" [נעשית העל"ג גם לגבי מים עליונים (חכמתו ורצונו של הקב"ה שלמעלה מירידה למטה) – (כמים לים) מכסיום" (גילוי העצם ממש).

89) זהר הובא בתיא פ"ד רפכ"ג. וראה זהר ח"א כד, א. ח"ב ס, א. תקו"ז ת"ו (כא, ב) תכ"ב (סד, א). ועוד.

87) דוגמא לדבר – ענין המס"נ כפי שהוא ה"כלל" דקיום התומ"צ (ש"קיום התורה ומצוות) תלוי בזה שיזכור תמיד ענין מסירת נפשו לה' על יחודו – תניא ספכ"ה) כפי שנמשך בפרטי המצוות. 88) ויש לומר, שענין זה נעשה ע"י שחכמתו ורצונו של הקב"ה יורדת ומתלבשת בהלכות התורה שמדברים בעניני העולם – שע"י ירידה זו נעשית על"י גדולה יותר גם לגבי חכמתו ורצונו של הקב"ה שלמעלה מירידה והתלבשות בהלכות התורה, שנעשה גילוי העצם ממש.

"לידע שיש שם מצוי ראשון"), היינו, שגם בלימוד הלכות התורה שענינם לפעול בעולם, נרגש ה"כלל" (יסוד ועמוד) שענינם העיקרי הוא (לא רק הפעולה בעולם שיהי' כפי התורה, אלא) חכמתו ורצונו של הקב"ה, ובמילא, השלימות האמיתית דלימוד הלכות התורה היא (לא רק כדי לידע איך להתנהג בעולם ולפעול עליו ובו שיהי' כפי התורה, אלא) לימוד חכמתו ורצונו של הקב"ה, ידיעת ה' – כמו בסיום וחזותם ספרו, "לדעת את ה' .. ישיגו דעת בוראם" (לא רק "דעה וחכמה" דתורה סתם (גם) כדי לפעול בעולם, אלא כדי להשיג דעת הבורא).

ובפרטיות יותר – ג' דרגות: (א) "מצוי ראשון" – כפי שהשפיל את עצמו כביכול להיות בבחי' "מצוי", ועד ל"מצוי ראשון", שיש לו ערך ושייכות להנמצאים שנמצאו ממנו, ודוגמתו בתורה – חכמתו ורצונו של הקב"ה שירדה ונתלכשה בעניני העולם שבהם מתקיימים הלכות התורה. (ב) "הוא אינו מצוי"⁹⁶ – שהוא ית' מצד עצמו אינו בגדר מצוי⁹⁷, ודוגמתו בתורה – חכמתו ורצונו של הקב"ה כפי שהיא מצד עצמה, למעלה מירידה והתלכשות בעניני העולם. (ג) "הוא שהנביא אומר וה' אלקים אמת"⁹⁸ .. והוא שהתורה אומרת אין⁹⁹ עוד מלבדו¹⁰⁰ – בחי' שלמעלה מכל תואר ודרגה, גם לא באופן של שלילה, "אינו מצוי", וכיו"ב, שהאדם מצד עצמו אינו יכול להשיג ולידע, כי אם, "הוא שהנביא אומר כו' שהתורה אומרת כו'", להיותה גילוי העצם ממש (שלמעלה מכל גדר, ולכן

עצמו" – (ים שמכוסה ב)"מים"; והתוכן התיבה האחרונה ("מכסים") הוא ע"ד הבחי' שלמעלה מכל תואר ודרגה.

יג. ונעוץ סופן בתחלתן⁹⁰ – כנהוג ב"הדרן" לקשר הסיום עם ההתחלה, "מתכיפין התחלה להשלמה"⁹¹ – "יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון וכו'", "דעה את ה'":

הטעם שהידיעה "שיש שם מצוי ראשון וכו'" היא "יסוד" ו"עמוד" דכל הלכות התורה, הוא, לפי ש"אם לא יתאמת מציאות השם .. לא תהי' האמונה בתורה"⁹². אבל, מטעם זה יש צורך להדגיש (לא רק ענין הידיעה, אלא) גם ענין האמונה⁹³, "לידע ולהאמין"⁹⁴, שאז יהי' הפירוש ש"מה שאפשר לידע ידע דייקא, ומה שא"א לידע יאמין"⁹⁵, ולמה מדייק הרמב"ם ל"ידע" בלבד?

יש לומר הביאור בזה – שכוונת הרמב"ם ב"יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע כו'" היא (לא רק להתאמתות מציאות השם כיסוד ועמוד לכל התורה, אלא גם) ל"יסוד" ו"עמוד" (כלל) דלימוד הלכות התורה, שהלימוד צריך להיות חדור בהתוכן ידיעת ה'

90 ספר יצירה פ"א מ"ז.

91 נוסח "מרשות" לחתן בראשית.

92 לשון "פירוש" לספר הי"ד בתחלתו.

93 לא בנוגע למציאותו ית' כשלעצמה, שעל זה לא שייך גדר של מצוה, "לפי שהמצוה .. לא תצוירי בוולת אלקה מצוה ידוע, ולזה כאשר נניח אמונת מציאות הא"ל מצוה, כבר נניח אמונת מציאות הא"ל קודמת לאמונת מציאות הא"ל" (ראש אמנה לאברבנאל פ"ד ואל"ך), אלא ש"נאמין שהאלקה ב"ה שכבר ידענו שהוא נמצא, מציאותו היא היותר ראשון והיותר שלם אשר בכל המציאות כו'" (שם פ"ז).

94 חינוך מצוה כה. הובא בסהמ"צ להצ"צ

מצות האמנת אלקות בתחלתה.

95 סהמ"צ שם ספ"ב.

96 הלכה ב'.

97 ראה "הדרן על הרמב"ם" תשל"ה ס"ח.

98 ירמ"י יו"ד, יו"ד.

99 ואתחנן ד, לה.

100 הלכה ד'.

*

יד. בהאמור לעיל ניתוסף הדגשה מיוחדת בסיום הרמב"ם הזה – סיום מחזור השביעי והתחלת מחזור השמיני:

מלבד העילוי שניתוסף ממחזור למחזור, יש עילוי מיוחד בסיום מחזור השביעי – שנשלם היקף שלם בלימוד הלכות התורה, ומתחילים מחזור השמיני, "מקודש ועומד בפני עצמו, שומר ההיקף".

ומזה מובן שלאחרי שלימות ההיקף בלימוד כל הלכות התורה בשבעת המחזורים, נעשים ראויים ומוכשרים בתכלית לגילוי בחי' שמיני, שומר ההיקף דהלכות התורה – ה"כלל" דהלכות התורה ופעולתם בעולם – שמתגלה בשלימות "באותו הזמן .. (ש)לא יהי' עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד".

ויה"ר – והוא העיקר – שמהלימוד דסיום הרמב"ם נבוא תיכף ומיד להקיום בפועל ממש, שבשעתא חדא וברגעא חדא באים "לאותו הזמן .. (ש)לא יהי' עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד", ועאכו"כ בנוגע לישראל ש"יהיו חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו דעת בוראם כפי כח האדם", "כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים".

אינו שולל מציאות העולם – "אין עוד מלבדו", אבל יחד עמו יש עולם שמיציאותו היא אלקות¹⁰¹. ודוגמתו בתורה – "אורייתא וקב"ה כולא חד".

ויש להוסיף ולקשר – ע"ד הרמז – גם עם התחלת הרמב"ם בהקדמה שלפני התחלת ספרו, שפותח בפסוק¹⁰² "אז לא אבוש בהביטי אל כל מצוותיך":

"אז" – רומז על השלימות שלמעלה מז' ימי ההיקף, א' רוכב על ז' (כנ"ל ס"ח). ויש לומר, שבפתיחה זו מרמז הרמב"ם השלימות האמיתית דהלכות התורה – לא רק שלימות העולם, ז' (שלימות ההיקף), אלא גם השלימות דלמעלה מהעולם, "אז" (שומר ההיקף). וממשיך בכתוב (שבו פותח הרמב"ם) ששלימות זו ("אז") נעשית "בהביטי אל כל מצוותיך", שכאשר נשלמת הפעולה ד"כל מצוותיך", כל הלכות התורה (משפטי המצוות), אזי רואים ("בהביטי") את ה"כלל" ד"כל מצוותיך" – חכמתו ורצונו של הקב"ה, ובמילא, נעשית גם הפעולה בעולם באופן נעלה יותר, ש"לא יהי' עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד".

101) ראה לקו"ש חכ"ה ע' 102 הערה 86. וש"נ.

102) תהלים קיט, ו.